

FRANKFURT OKULU'NA VE TEMEL ÖNERMELERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Endam Köybaşı

Tıp Doktoru ve Psikiyatrist
İzmir
drendam@gmail.com

ÖZET

Frankfurt Okulu, 1920'li yıllarda, “doğru” Marksizm'i bulmak için Almanya'da başlayan entelektüel bir girişimler toplamının parçasıdır. İlk on yılında işçi sınıfının mücadele tarihi ve iktisadi süreçler gibi konuları çalışma alanı olarak seçer. 1930'larla birlikte çalışma başlıkları ağırlıklı olarak felsefe ve psikoloji olarak ağırlık kazanır ve okulun daha sonrasında ön plana çıkan isimleri bu dönemde çalışmalara dahil olur.

Marksist düşünsel akımlar içinde yer alsa da okul yeterli bir Marksizm okuması gerçekleştirmez; *sınıf savaşımı, tarihsel ilerleme, devrim, proletarya diktatörlüğü, emperyalizm* gibi kavramalar felsefi soyutlamanın yetersiz basamakları olarak görülür ve terkedilir. Okulun ağırlıklı görüşüne göre modern dünyada temel sorun insanın özgürlüğünü kısıtlayan baskıcı yönetimler ve toplumsal dokudur. Çoğunlukla bu durumun felsefi ve psikolojik kökenlerinin tartışıldığı çalışmalarda toplumsal kurtuluş adına bir önerme sunulmaz. Doğru teorinin geliştirilmesi, yeterli bir faaliyet olarak görülür.

Okulun teorik eleştirilerine hedef olan olgulardan birisi de pozitif bilimledir: Bilimin ağırlığının artması, toplumsal baskı mekanizmalarını arttırmakta, insanı doğaya yabancılaştırmakta, yaşamdaki anlam arayışına zarar vermektedir. İnsanlık ancak uygarlığı kuran bu bilimsel akli yadsıyarak özgürleşecektir. Okulun bu yaklaşımı genellikle “eleştirel teori” tanımlaması ile anılır.

Bu makalede Frankfurt Okulu, öne çıkan isimleri ve eleştirel teorisi eleştirel bir açıdan ele alınacaktır. Okulun bütünlüklü bir Marksizm kavrayışı geliştirmediği; siyasi devrim ve toplumsal kurtuluş fikrine karşı çıktığı; okulun kurucu düşünürlerinin politik her türlü faaliyete karşı olmalarına rağmen, özellikle Soğuk Savaş yıllarında, toplumsal muhalefet alanında anti-komünist ama “yenilikçi, özgürlükçü” adıyla anılan hareketlerin temel başvuru kaynağı olması değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Frankfurt Okulu, Eleştirel Teori, Adorno, Horkheimer, Marcuse, Fromm.

FRANKFURT SCHOOL AND THE CRITICAL THEORY: A CRITICAL REVIEW

ABSTRACT

The Frankfurt School was a part of an ensemble of intellectual initiatives that began in Germany in the 1920s to explore the “correct” Marxism. In the first ten years, the School focused on explorative subjects such as the history of the struggle of the working class, and economic processes as the main field of studies. With the 1930s, the study titles shifted mainly to philosophy and psychology, and prominent names of the school emerged as the leading names in the studies of this period.

Even though it is included in the Marxist intellectual movements, the School, which cannot carry out a sufficient reading of Marxism, eventually ignored concepts such as class struggles, historical progress, revolution, proletarian dictatorship, imperialism.

According to the School, the main problem in the modern world was the oppressive governments that restrict the freedom of people. In studies in which the philosophical and psychological origins of this situation were discussed, no proposition was presented in the name of social liberation. The development of the appropriate theory was seen as an adequate attempt.

One of the phenomena that was the target of the school's theoretical criticism was science, particularly positive sciences. The increase in the impact of science increases the social pressure mechanisms, alienates people from nature, and harms the search for meaning in life. Humanity would be liberated only by denying this scientific reason that established civilization.

As a result, Frankfurt School which never had a comprehensive understanding of Marxism and opposed the idea of political revolution and consecutive social liberation, became the main source of reference for innovative and libertarian movements in the field of social opposition, especially during the Cold War years, even though the school's founding philosophers were against any kind of open political activity.

Keywords: Frankfurt School, Critical Theory, Adorno, Horkheimer, Marcuse, Fromm.

GİRİŞ

Bu çalışma 1920'lerde kurularak asıl etkisini soğuk savaş yıllarında gösterecek olan Frankfurt Okulu'nu konu edinmektedir. Okulun resmi adı *Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü*'dür ama okulun öne çıkan isimleri düşünsel faaliyetlerini "*Eleştirel Teori*" olarak tanımlamışlardır.

İşçi sınıfının mücadele tarihi, toplumların iktisadi yapıları gibi somut nesnel alanların araştırılmasıyla yola çıkan okul, 1930'lu yıllarda çalışmalarını felsefe ve psikoloji alanına yoğunlaştırır. Marksizm'in bütünlüklü bir okumasından çok, özellikle Marx'ın 1848 Devrimi öncesi eserlerini referans alırlar ve okulun akademisyenleri teorilerinde Freud'un psikanalitik kuramından ya da Max Weber'den de yararlanırlar.

Okulun dikkat çeken bir diğer özelliği de kurulduğu ilk yıllarda sürece dâhil olan birkaç isim dışında siyasete mesafeli entelektüellerce kurulması ve faaliyetlerini de bu düzeyde yürütmüş olmasıdır. Kurucuların çoğu varlıklı ailelerin, geçim derdi olmayan, alanında "başarılı" çocuklarıdır. Bu köken nedeniyle, teorilerini bulundukları konfor alanını terk etmemek üzerine kurdukları, bunu rasyonalize ettikleri sonradan sıklıkla dillendirilecektir.

Bunlara rağmen dünya solunda önemli bir ağırlığı bulunan okulun temel tezleri modern yaşamın güçlü bir "Marksist eleştirisi" olarak görülmektedir (Koçak, 1994).

KURULUŞ DÖNEMİ VE İLK ÇALIŞMALAR

Frankfurt Okulu, I. Dünya Savaşı ile açılıp, soğuk savaşla kapanan tarihsel aralığın ürünü olarak görülür. Okul, Marksist bir Alman aydın olan Felix Weil'in çabalarının ürünüdür. Marksizm içindeki çeşitli akımlara tartışma olanağı vererek *doğru bir Marksizme* uğraşma amacıyla başlayan toplantıların ilki 1922 yılı düzenlenir. Bu toplantı kayıtları "Marksist bir çalışma haftası" olarak geçer. Toplantının katılımcıları arasında Georg Lukács, Karl Korsch, Friedrich Pollock ve Karl Wittfogel gibi dönemin, özellikle de Alman coğrafyasının önde gelen Marksist isimleri bulunmaktadır (Slater 1998). İkinci bir çalışma haftası düzenlenmeyecek ama çalışmalar Frankfurt Üniversitesi bünyesinde oluşturulacak bir enstitü ile devam edecektir¹. 1923 yılında *Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü* ismiyle sürececek çalışmaların başına Carl Grünberg getirilecektir (Koçak 1998).

Grünberg, kendisini Ortodoks Marksist olarak tanımlayan iktisat ve toplum tarihçisidir. Enstitü kurulmadan önce işçi sınıfı mücadeleleri tarihini içeren bir arşiv çalışması bulunmaktadır. Açılış sürecinde kayda giren konuşmalarında Grünberg'in Marksizm'i felsefi soyutla-

malar toplamından öte somut dünya üzerine çalışması gereken tarihsel materyalist bir yöntem olarak gördüğü anlaşılmaktadır (Slater 1998).

1923-1933 yılları arasında Grünberg'in başkanlığı ile geçen sürede, Sovyetler Birliği'nde yer alan ve David Riazanov yönetimindeki *Marx-Engels Enstitüsü* ile bağlantı kurulur. *Marx-Engels Bütün Eserleri* çalışmasının ilk cildi, iki enstitünün ortak çalışmasıdır (Slater, 1998). Yine Frankfurt Okulu'ndan Friedrich Pollock'un 1927 yılında Sovyetler Birliği'ne giderek yerinde değerlendirmeler üzerinden yayınladığı *Sovyetler Birliği'nde Ekonomik Planlama Deneyimleri: 1917-1927* adlı yapıtı da bu dönemde yayınlanır (Slater, 1998). Karl August Wittfogel ve Henryk Grossman gibi genç ve önemli isimlerin Marksist iktisat teorileri üzerinden hareketle yayınladıkları çalışmalar da bu dönemin ürünleridir (Slater, 1998).

Grünberg'in okula katılmadan önce editörlüğünü üstlendiği *Sosyalizm ve İşçi Hareketi Tarihi Arşivi*, enstitünün çalışmaları kapsamında akademik bir dergi olarak yayınlanmaya devam etmiştir. 1920'li yılların sonlarına doğru dergide felsefe, psikoloji tartışmaları da yer almaya başlayarak sonraki dönemin habercisi olmuştur (Slater, 1998).

Grünberg'in 1927 gibi başlayan sağlık sorunları dolaşması ile enstitünün fiili yöneticiliğini bir süre Friedrich Pollock yürütür ve 1930 yılında ise Max Horkheimer enstitünün yeni başkanı olarak atanır. Artık Enstitü'nün tarihinde Marksizme mesafeli ve Marksizm dışı kaynaklara daha net yönelen yeni bir dönem açılmaktadır. Bu dönemde çalışmalar *Toplumsal Araştırmalar* isimli dergiyle yayımlanacaktır (Koçak, 1998).

TEORİK TEMELLERİN OLUŞMA DİNAMİKLERİ

Horkheimer'in başkanlığıyla birlikte enstitünün çalışma başlıkları ve toplumsal konulara yaklaşım biçimi değişecektir. Tarih ve ekonomi çalışmalarından uzaklaşılacak, ilgi alanları temel olarak felsefe ve psikoloji üzerine yoğunlaşacaktır. Çalışmaların yeni katılımcıları arasında, sonrasında okulun düşünsel hattını sembolize edecek felsefeci Herbert Marcuse ve psikanalist Erich Fromm gibi isimler yer bulacaktır (Koçak, 1998). Ancak giderek artan Nazi tehdidi sonucunda kurum mal varlığını ve çalışmalarını 1932'de Paris'e aktarır ve 1935 yılında Paris'in Alman mültecilere yardım etmeyeceğinin ilanı ile okulun tüm üyeleri ABD'ye göç eder (Slater, 1998).

Önemli bir kısmı sürgünde ve savaş koşullarında geçecek olsa da 1930'lu yıllarda Horkheimer ve ABD'ye göç ile girilen yol, okulun sonraki dönemlerde adından söz ettirecek isimlerinin görüşlerini ve önemli çalışmalarını belirleyecek felsefenin temelini oluşturacaktır. ABD'de bulunduğu yıllarda enstitü çalışmalarını Columbia Üniversitesi bünyesinde sürdürür. *Felsefe ve Sosyal Bilim İncelemeleri* isimli dergi 1941 yılına kadar Almanca ve

¹ Bu dönemde Alman entelektüel dünyası, Marksizm ve psikanaliz arasındaki geçişkenlikler ve arayışlar için bkz.: Cihan, N (2020). *1920'ler Almanya'sında Marksizm, Freud ve Psikanaliz Karmaşası*. Madde, Diyalektik ve Toplum, 3 (3): 213-221.

İngilizce olarak iki dilde yayınlanır (Koçak, 1998).

Horkheimer dönemi başlarında çalışmaların felsefi aklını oluşturacak aydınlardan biri olan Theodor W. Adorno, Enstitü'ye daha öncesinde katılmakla birlikte resmi üyeliği 1938 yılında gerçekleşir. Yine okulun en karamsar ve anti-Marksist çalışması olarak bilinen *Aydınlanmanın Diyalektiği* yapıtı bu dönemin ürünüdür (Adorno ve Horkheimer, 1944 [2014]).

Savaş yıllarını ABD'de geçiren okul çevresi, savaş sonrasında Federal Almanya hükümetinden geri dönüş için davet alırlar. Bu davet sonucunda Horkheimer, Adorno ve Pollock 1950'de Frankfurt'a dönerler. Enstitü, 1953 yılında, Almanya'da yeniden kurulur; genel müdürlüğünü yine Horkheimer üstlenir. 1955 yılında Adorno profesör unvanı alarak okulun resmi yöneticisi olur. Okulun diğer önemli isimlerinden Herbert Marcuse ve Eric Fromm ise ABD'de kalır (Koçak, 1998).

Bu tarihsel akışta okulun toplumsal mücadelelerdeki konumunu anlamak adına verilmesi gereken bir diğer bilgi de Marcuse'nin göç ettiği ilk yıllardan itibaren ABD Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlamasıdır. Alman istihbarat dairesinde görevlendirilen Marcuse'nin bu görev dolayısı ile "CIA ajanı" olduğu söylentileri oluşmaktı².

Yine sınıflar mücadelesindeki konumlarını anlamak adına düşünülecek bir diğer not ise gerek Horkheimer gerekse de Adorno'nun, 1960'lı yıllarda yükselen öğrenci hareketlerine yönelik aldıkları karşıt tutumdur. Horkheimer yaşamının son yıllarında gençlerin taleplerini anladığını ve paylaştığını, uyguladıkları siyaset ve şiddet dolayısı ile onlara mesafeli olduğunu söyleyerek aradaki karşıtlığı gidermeye çalışsa da okulun teorik aklının kurucuları her fırsatta öğrenci hareketleri ile ne kendilerinin ne de teorilerinin bir ilişkisi olmadığını dillendirmişlerdir (Wolters, 2013). Bu mesafeli ve hatta karşıt tutumlarına karşın özellikle Marcuse ve Adorno 1968 ile birlikte Batı Avrupa'da şekillenen yeni solun düşünsel olarak en önemli referans kaynakları olacaktır (Çınar, 2020).

Sınıf mücadelesine ve 1968'deki öğrenci muhalefetine açıktan aldıkları cephe aslında şaşırtıcı değildir. Kuruluş yıllarında "doğru" Marksizm'i bulmayı amaçlayan okul, çalışmalarına işçi sınıfı mücadelelerinin tarihiyle ekonomik değerlendirmeleri ile başlasa da açıktan işçi sınıfı mücadelelerinin yanında hiçbir zaman saf tutmamıştır. Kurucuları da dâhil olmak üzere öne çıkan isim-

2 Marcuse'nin, 1940'larda ABD Dışişleri Bakanlığı Almanya istihbarat dairesinde çalıştığı ve bunun kendisi hakkında "CIA ajanı olduğu" suçlamalarına yol açtığı bilgisi farklı kaynaklarda yer alıyor. Örneğin Orhan Koçak'ın Horkheimer'in *Akıl Tutulması* kitabına yazdığı *Horkheimer ve Frankfurt Okulu* adlı, ayrı bir bölüm hacmindeki önsözde yer almaktadır (Koçak, 1998). Yanı sıra Marcuse'nin biyografisinin yer aldığı Wikipedia, Britanica gibi internet üzerinden açık erişim olanağı bulunan ansiklopedi kaynaklarında, kendisinin 1940'lı yıllarda dönemin ABD istihbarat ve savaş stratejileri dairelerinde (önce Office of War Information (OWI) ardından CIA'nin öncülü olarak sunulan Office of Strategic Services (OSS)) çalıştığı bilgisi bulunmaktadır. Bknz.: https://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_Marcuse#Biography.

lerinin neredeyse hiç birisi herhangi bir sol partinin çalışmalarına dâhil olmamıştır. Frankfurt Okulu'nun kuruluş çalışmalarında yer alan Lukacs ve 1950'li yıllarda, Enstitü'den uzaklaşmasından sonra Amerikan Sosyalist Partisi'ne katılan Fromm hariç tutulursa, Horkheimer'in Rosa Luxemburg'a duyduğu sempati ve Marcuse'in 1918 Devrimi öncesindeki çok kısa süren Sosyal Demokrat Parti destekçiliği dışında üyelerinin siyasi pratikleri oldukça kısıtlıdır (Slater, 1998). Bu mesafe teorik alanda Marksizm'in birçok kavramına karşı da gözlenebilir. Horkheimer dönemi ile şekillenen okulun temel felsefesi *Aydınlanmanın Diyalektiği* ve *Akıl Tutulması* (Horkheimer, 1947 [1998]) isimli yapıtlarda kendisini açığa çıkarır.

ELEŞTİREL TEORİ'NİN TEMEL TEZLERİ

Marx'ın felsefe ve filozoflar üzerine en temel ve en belirleyici görüşü olarak kabul edilebilecek olan "asıl olanın dönüştürücü faaliyet olduğu" tezi³ okulun teorisyenleri tarafından görmezden gelinmekle kalmamış aksine bilerek bu teze karşı argümanlarla "düşünme faaliyetinin" birincilliği okulun teorisinde ön plana çıkarılmıştır. *Aydınlanmanın Diyalektiği* ile temel olarak aktarılabilecek olan, aydınlanma üzerine *düşünmektir*. Bu düşünme faaliyetinin en temel önermesi ise "aydınlanmanın mitolojiye geri dönmek" olduğu tezidir (Adorno ve Horkheimer, 1944 [2014]).

Adorno ve Horkheimer için aydınlanmanın en başından beri hedefi insanı doğadan duyduğu korkudan arındırmaktır. Odius'un sfenks bilmecesine cevap olarak verdiği "somut insan"⁴ aydınlanmanın merkezi olarak düşünüldü. Söylencenin kurulması ile uzaklaşılan animizm ve içerdiği büyüsel ritüel gibi öğeler korkuyu yatırtırsa da insanı doğadan uzaklaştırarak yabancılaşmaya yol açtı. Çünkü söylence-mit ile kurulan aydınlanma insanı manadan uzaklaştırmış oldu (Adorno ve Horkheimer, 1944 [2014]).

Bunlara ek olarak, bilim, özellikle de pozitif bilim, doğa üzerinde zaten artık kurulmuş olan erki arttırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Sayılabilir, yararlanılabilir olmayan her şey kuşkulu hale gelerek gündelik yaşantıdan uzaklaştı. Doğayla değerler üzerinden ilişki kuramızı sağlayan doğaüstü ruhlar yitirilmiştir. Buna göre tüm nesneler artık kendisi için değil insan ve dolayısı ile bilim için nesneler haline gelmiştir (Adorno ve Hork-

3 "Bugüne kadar filozoflar dünyayı sadece düşündü; aslanan onu dönüştürmektir." Marx'ın düşünsel gelişimi, tarihsel materyalizme doğru değişirken oluşturduğu Feurbach Üzerine Tezler'in 11.

4 Antik efsaneye göre Thebai kentine geri dönen Oedipus kenti üstündeki beladan kurtarır. Bu bela bir Sfenks heykelidir ama Sfenks yolcuları gözetleyip, her birine bilmecesini sormaktadır. Bilemeyenleri ise parçalamakta ve yemektir. Thebaililer her gün agoraya toplanarak bilmecenin cevabını bulmaya çalışırlar, kralları yeni öldürülmüş olduğundan kendilerini sfensten kurtaracak olan kimseye sitenin tahtını da söz verirler. Oedipus oradan geçerken bilmece ona da sorulur: "O hangi yaratıktır ki bir süre dört ayak üzerinde, bir süre iki, bir süre de üç ayakla yürür ve de, doğa yasalarına aykırı olarak, ayakları en çok olduğu zaman güçsüzdür?" Oedipus söyle bir düşünür ve yaratığın insan olduğunu söyler. İlk çocukluğunda insan dört ayağı üzerindeydi, emekler, daha sonra da iki ayağı üzerinde yürür, nihayet yaşlanınca da bir sopaya dayanır. Sfenks sorusunun çözülmesiyle intihar eder. Bknz.: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Oedipus>.

heimer, 1944 [2014]). Animizmde bir olan düşünce ve nesne, mit ile birbirinden ayrılmış, bilim ile de birbirlerinden iyice uzaklaşmış, dünyaya hükmetme olasılığı ve arzumuz artık gerçekçi bir egemenliğe dönüşmüştür.

Aydınlanma, mitos ve bilim arasında olduğu var sayılan özdeşlik üzerinden kurulan “anlamını yitiren toplum” anlatısı bu sefer din, felsefe ve özellikle bilimin işlevi üzerinden *Akıl Tutulması*’nda da tekrarlanır (Horkheimer, 1947 [1998]). Bu çalışmada akıl, nesnel ve öznel olmak üzere iki alt başlıkta incelenir. Nesnel akıl, insan dışında hakikatin bir parçasıdır; adalet, mutluluk, doğruluk gibi sabit değerleri içerir. Öznel akıl ise kişinin bu nesnel akla uyumunu sağlayacak olandır. Akıllı olmak amaçları anlama ve belirleme işlevidir; öznel aklın çeşitli belirlenimlerle yürüttüğü bir işlevdir (Horkheimer, 1947 [1998]).

Horkheimer’e göre tarih içerisinde öznel aklın nesnel akılla ilişkisini sağlayan öğelerden ilki *dindir*. Din, bir dönem tanrılara ait olup sonrasında ideallara dönüşen özgürlük, adalet gibi soylu değerlere uyumu sağlamıştır. Sonrasında bu işlevi yürütecek olan felsefe bu değerleri kaldırmak için değil sürece rasyonel bir temel kazandırmak üzere görev üstlenecektir (Horkheimer, 1947 [1998]).

Çağımızda ise pozitivizm ve aynı anlama gelmek üzere “bilim”, nesnel akıl ile öznel aklın bağlantısızlığını vurgulamaktadır. Bu bağlantısızlık öznel aklı nesnel akıldan uzaklaştırırken, artık kişisel çıkarların ön planda olduğu biçimsel bir akıl türü oluşmaktadır. Artan toplumsal iş bölümü tinsel yaşantıya da yansarak bireyselleşmeyi derinleştirecek, insanları birbirinden ve değerlerden uzaklaştıracaktır (Horkheimer, 1947 [1998]). Tüm bunlara ek olarak, günümüzde genel nesnel değerler kalmamış, tek otorite olarak olguları sınıflayabilen, olasılıkları en doğru şekilde hesaplayabilen bilim edimi bunların yerini almıştır.

Düşünme eylemi anlamıyla felsefenin itibarını yeniden kazandırma faaliyetleri olarak görülebilecek bu çalışmalar, modern çağın eleştirisini sunarken hedefe bilimi özellikle de pozitif bilimleri oturtmuştur. Ancak bilimin de tıpkı felsefe gibi, din gibi ya da hukuk gibi bir “üst yapı” kurumu olduğuna dair temel Marksist önermeyi reddetmişler ve söz konusu yapıları bağımsız gelişim dinamikleri varmışçasına tartışmışlardır. Toplumlara ve tarihi devindiren esas unsurun sınıflar mücadelesi olduğu, bu mücadelede egemen sınıfların kendi çıkarları doğrultusunda toplumun her türlü pratik faaliyetine yön verebildiği tezi de temel teoride yerini alamayınca, basit gözlemlerle de ulaşılabilecek “bilimin insanlığın yıkımı adına da kullanılabileceği” doğru önermesi “bilim insanlık için yıkıcıdır” şeklinde idealist bir teze dönüşmüştür.

İnsanlığın günümüzde yaşadığı olumsuzlukları tarif etme sürecinde sınıflardan uzak duran Okul, müdahale

etme sürecini de eleştirme faaliyeti ile sınırlı tutmuştur. Toplumu anlama ve dönüştürme faaliyetini akademik, felsefi bir uğraşa indirgeyen bu temel yaklaşım, Frankfurt Okulu’nun tezleri arasına bu çalışmalar ile oturtulmuştur. Olup bitenlere dair geliştirilecek felsefi bilincin yaşananları tersine çevirme konusunda yararlı olabileceği düşünülür; ancak, Horkheimer’a göre sorunu oluşturan temel güç *akıldır* ve bundan sonra aklın yapabileceği en iyi şey kendini yadsıması olacaktır (Horkheimer, 1947 [1998]).

Sonraki çalışmalarına ayrılarak devam edecek olsa da ilk birikimini Frankfurt Okulu ile oluşturan ve “Yeni Sol” un önemli teorisyenlerinden olan Marcuse de aynı önermeleri farklı anlatımlarla sunar. Marcuse için de “baskıcı iktidarlar” temel sorundur. Bilim ve teknoloji de toplumsal baskı aracı olarak işlev görerek yabancılaşmayı arttırmaktadır (Marcuse, 1955 [1968a]). Bu teorik bakışta burjuvazi ve proletarya temel sınıflar olarak görünse de tarihsel dönüşümün temel araçları değildirler. Baskıcı uygulamalar karşısında her türlü özgürlük mücadelesi için desteklenebilir olsa da birincil olan “zamanın aklının özgürlükler çerçevesinde eleştirilmesi” ile kurulacak yeni düşünme biçiminin oluşturulmasıdır (Marcuse, 1964 [1968b]).

Marcuse’ye göre uygarlık mutluluğa karşıdır. Freud’un psikolojik dinamikleri açıklamak üzere geliştirdiği haz ve gerçeklik ilkeleri arasında çatışma olduğu, aradaki çatışmayı yatıştırmak üzere dürtülerin bastırıldığı ve bunun hoşnutsuzluk yarattığı tezi, toplumsal süreçleri açıklamak üzere devralınmıştır (Marcuse, 1964 [1968b]). Oluşturulan toplumsal baskı mekanizmaları ile insanların temel gereksinimlerini doyurmaya yönelik yaşantıları engellenir. Uygarlığı devindiren temel çelişki burada aranır. Kurtuluş da baskıcı yönetimlere karşı yükseltilecek cinsel ve kişisel özgürlük talepleri ile aranacaktır. Onun için *hayal dünyasının en aşırı fikir ve niteliklerine, gerçek içinde yer vermek, bunları gerçekleştirmeye çalışmak yeni, devrimci, ilerici bir tutumdur* (Marcuse, 1955 [1968a]).

Freud’un psikanalitik kuramından devralınan tezler sadece Marcuse’de değil okulun neredeyse tüm yazarlarında fazlasıyla rağbet görecektir. Fromm gerek enstitüden ayrıldığı zamana⁵ kadar ve gerekse daha sonrasında bu tezlere üretimlerinde en çok ağırlık veren isimlerden birisi olur. Okulun toplumsal dinamikleri kavrama çabasında kullanılan yapıtlarından birisi olan *Otoriter Kişilik* çalışmalarının ilk yıllarında⁶ Marcuse ile birlikte Fromm da yer alacaktır.

Marksist ve psikanalitik tezleri birleştirme çabası güden Fromm her iki kuramı da “özgün” bir şekilde yo-

5 Eric Fromm, 1939’da Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’nden ayrılmıştır.

6 Frankfurt Okulu ve en önemli temsilcilerinden Adorno’nun başını çektiği bir gurubun yapmış olduğu, otoritenin kişilik ve önyargılar üzerinde etkilerinin araştırıldığı, psikanalitik yöntemin kullanıldığı *Otoriter Kişilik* üzerine olan çalışmalar: Adorno, T. W. (2017) Otoriter Kişilik Üzerine - Niteliksel İdeoloji İncelemeleri (çev. Doğan Şahiner). Sel Yayıncılık, İstanbul, 1. Baskı.

rumlayacaktır. Marx'ın ve Freud'un insanların yaşantılarını "yanılsamalar" üzerinden kavradığını, her ikisinin de doğruları kavrayarak insanların özgürleşeceklerini düşündüklerini iddia eder. Fromm'a göre her ikisinde de insancılık ortak olan temel diğer değerdir; insan doğası hem Marx hem de Freud'da "iyi" olarak görülmüştür. Buradan hareketle Fromm için akıl, bu iyi doğayı soysuzlaştıran bir işlev görmekte olup, doğal dürtülerin hakkını savunmak da insanlığın özgürleşmesinin en temel aracıdır (Fromm, 1962, [1989]).

ELEŞTİREL TEORİ'NİN ELEŞTİRİSİ

Perry Anderson'un Avrupa'da Marksist düşüncenin gelişim dinamiklerini incelediği çalışmasında Frankfurt Okulu da kendisine kapsamlı bir yer bulur. Anderson'a göre Okul Marksizm'in işçi sınıfı hareketlerinin gerilediği bir dönemde siyaset dışı bir düşünsel faaliyet olarak doğmuştur (Anderson, 1976 [2019]). Gerçekte de Okul, işçi sınıfının mücadelelerinin tarihini ve güncel görünümünü asıl çalışma konusu olarak seçtiği ilk çalışma yılları da dâhil olmak üzere akademik çalışmaların ötesine geçmemiş ve sonrasında da bunu aşma niyeti de göstermemiştir. İlk dönemde, özellikle Avrupa'da devrimin geri çekiliş yıllarında Marksizm ve sosyalizm mücadelesi ile kurulan bağ, 1930'larda belirginlik kazanan karşı-devrimci süreçte birlikte hızlıca yerini egemen düşüncenin farklı bir versiyonunun üretimine bırakmıştır.

Okulun temel felsefi çerçevesinin çizildiği yıllarda siyaset dışı gittikçe gün yüzüne çıkmış, kuruluş amacı olan "doğru Marksizme ulaşma çabaları" doğru felsefeyi bulma amacına dönmüştür. Marksist kavramlar üretimlerde yer bulsa da bütünlüklü Marksist bir bakış yerine 1848 öncesi Marx'ın yapıtlarına ağırlık verilmiştir. Çalışmalarda en çok yer bulan kavram "yabancılaşma" olmuştur. Marksizm'i toplumun anlaşılmasında ve dönüştürmesinde biricik bilimsel teorik araç haline getirecek, işçi sınıfının ideolojisi olma özelliği katarak onu kitlelerle buluşturacak olan "asıl olan değiştirmektir" tezi yok sayılmıştır.

Marx'ın geliştirdiği tezler okulun teorik faaliyetlerinde sınırlı bir düzeyde özellikle gençlik dönemi çalışmaları ile yer bulmuştur. Marksizm'in kavramları arasında yer alan *sınıf savaşmaları*, *devrimci sınıf*, *egemen sınıf*, *tarihsel ilerleme*, *proletarya diktatörlüğü* gibi temel tanımlamalar neredeyse hiç geçmemiştir. Aynı şekilde Engels'in gerek kendisi gerek teorik katkıları görmezden gelinmiş, zaman zaman da kaba maddeci bulunarak eleştirilmiştir. Bu eleştiri de okulun Marksist teoriye olan mesafesini gösterir bir başka veridir.

Kurumun fiilen ABD'ye göçü, kurumun teorisyenlerinin, örgütlü işçi sınıfı hareketlerinden ve sosyalizm mücadelesinin enerjisinden uzaklaşmasına neden olacak; Marksizm'le olan mesafelerinin daha da açılmasına yol açacaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise okulun bir kısmı Almanya'ya dönerken bir kısmı ABD'de kalmıştır. Her iki kol, teorik olarak benzerliklerini korusa da pra-

tik siyasi faaliyetler açısından farklılaşmıştır ve genellikle anti-komünist bir tavır etrafında dolaşmışlardır.

ABD'de kalan Marcuse ve Fromm ince ayrıntılarda farklılaşan ancak temelde benzeşen "özgürlükçü" önermelerle, işçi sınıfının devrimciliğini merkeze koyan toplumsal kurtuluş hareketlerine karşı argümanların şekillenmesini ve güçlenmesini sağlamış, "Yeni Sol" akımların teorisinin gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir.

Almanya'da çalışmaya ve yazmaya devam eden Horkheimer ve Adorno ise yaşamlarının sonuna kadar teorilerinin herhangi bir siyasal faaliyetin kılavuzu olarak anılmasını tercih etmemişlerse de felsefi önermeleri, benzer şekilde, toplumların işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleşebilecek olası devrimci dönüşümlerinin önüne çıkan düşünsel engeller olarak ideolojiler alanındaki yerlerini almışlardır.

Tom Bottomore'a göre Frankfurt Okulu, kuruluşundan itibaren Korsch'un⁷ da etkisiyle Marksizm'i tarihsel materyalizmin yapılandırılması öncesi, genç Hegelci haliyle algılamış ve eleştirel bir felsefe kurmayı yeterli görmüştür. Okul, Marx'ın tarihselci anlayışını ve ekonomik analizlerini ise görmezden gelmiştir. Sınıf ve devrim kavramlarını yok sayan Okul, kapitalizmi de sosyalizm deneyimlerini de uygarlığın eşdeğer parçaları olarak kavramıştır (Bottomore, 1984 [2016]).

SONUÇ

Frankfurt Okulu, yola "doğru" Marksizme ulaşma amacıyla çıkmış bir tartışma platformu fikridir. Temel yönelimleri içinde toplumsal dinamikleri anlamak yer almakla birlikte işçi sınıfı ile politik bir bağ kurma ihtiyacı merkezi bir yer işgal etmemiştir. Üretimleri de yaklaşımları da akademik bir faaliyet çerçevesinde sınırlı kalmıştır. Düşünsel alanda ortaya çıkan sonuçlar, sınıflar mücadelesinin gelgitleri içinde Marksizm'le mesafeli, karamsar, idealist önermeler toplamına dönüşmüştür.

Sınıf savaşmaları, modern zamanlarda sürmektedir; hatta daha çetin halleriyle birlikte sürmektedir. Marksizm'in en temel önermesi olan, devrimci sınıfın öncülüğünde gerçekleşecek bir toplumsal dönüşüm fikrine karşı çıkan her düşünsel akımın başına gelen, haliyle Frankfurt Okulu'nun başına gelmiştir. Devrimci sancılar içindeki Almanya'da yola çıkan Okul, devrimin geri çekilmesiyle birlikte ideolojiler alanında karşı devrimci ve felsefi olarak da idealist bir zemine yuvarlanmıştır.

KAYNAKLAR

Adorno, T. W. (2017). *Otoriteryen Kişilik Üzerine - Niteliksel İdeoloji İncelemeleri* (çev. Doğan Şahiner). İstanbul:Sel Yayıncılık, 1. Baskı.

Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği* (çev. Nihal Ülner, Elif Öztarhan Karaoğlu). İstanbul: Kaldırım Yayınevi, 2. Baskı.

7 Karl Korsch (Ağustos 15, 1886 – Kasım 21, 1961) Alman Marksist teorisyen. 1920'li yıllarda György Lukács ile birlikte Batı Marksizmi'nin temelini atan en önemli figürlerden birisidir.

- Anderson, P. (2019). *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler* (çev. Bülent Aksoy). İstanbul: Birikim Yayınları, 2. Basım, 1. Baskı.
- Cihan, N. (2020). 1920'ler Almanyası'nda Marksizm, Freud ve Psikanaliz Karmaşası. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3 (3): 213-221.
- Çınar, A. (2020). 1968'in asıl sırrı neydi? *Gelenek*, 149: 115-137.
- Bottomore, T. (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi* (çev. Ümit Hüsrev Yolsal). İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (1989). *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum* (çev. Necla Arat). İstanbul: Say Yayınları.
- Horkheimer, M. (1994). *Akıl Tutulması* (çev. Orhan Koçak). İstanbul: Metis Yayınları, 2. Baskı.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_Marcuse#Biography. (Son erişim: 28.11.2021)
- Koçak, O. (1994). Önsöz: Horkheimer ve Frankfurt Okulu – [Akıl Tutulması, Max Horkheimer içinde]. Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Marcuse, H. (1968a). *Aşk ve Uygarlık: Freud Üzerine Felsefi Bir Araştırma* (çev. Seçkin Çağan). İstanbul: May Yayıncılık.
- Marcuse, H. (1968b). *Tek Boyutlu İnsan* (çev. Seçkin Çağan). İstanbul: May Yayıncılık.
- Slater, P. (1998). *Frankfurt Okulu: Kökeni ve Önemi - Marksist Bir Yaklaşım* (çev. Ahmet Özden). Kabcı Yayınevi, İstanbul.
- Wolters, E. (2013). Letters Between Adorno and Marcuse Debate 60s Student Activism. *Critical Theory*. <http://www.critical-theory.com/letters-adorno-marcuse-discuss-60s-student-activism/> [Erişim tarihi: 22.11.2021]